

БӨЛІМ: БАСТАУЫШ СЫНЫП

Абай Құнанбаевтың философиясы бойынша "тұтас адам" туралы ойлар

ЖАРИЯЛАНДЫ
14.10.2021СІЛТЕМЕ
<https://bilimgger.kz/107915/>

Абай өмір сүрген уақыт — Кенесары Қасымовтың хан билігін қалпына келтірудің соңғы әрекетінен кейін тәуелсіз бірлік ретінде қазақ даласының өз бетінше өмір сүруін аяқтайтын уақыт, патша автократиясының қазақ қоғамының өміріне белсенді түрде енген уақыт. Прогрессивті өндірістік қатынастардың әсерінен аймақ экономикасының дамуы қазақ халқына ғылым мен білімді тарату қажеттілігін тудырды, Қазақстанда ағартушылық идеялардың пайда болуына қолайлы материалдық және рухани алғышарттар жасады.

Қазақ халқының өмірінде билердің рөлі өте дамығаны белгілі, олар өздерінің дана сөздері мен шешімдерін дала тұрғындары арасында ақындық кейпіне енгізді. Би-шешендердің, ақындар мен жыраулардың осы сөздерінде халықтың барлық өмірлік даналығы берілген. Абай осы ортада өскен, өзі де сөзді жақсы меңгерген. Медреседе оқып, ұлы Шығыс данышпандарының мұрасымен танысып, оның жұмысында өз ізін қалдырған шығыс поэзиясын жақсы көрді.

Абайдың табиғат пен қоғамды тұрақты қозғалыс жағдайында қарастыруын, олардың заңдылықтарын, олардың қайнар көзі, олардың қозғаушы күші, оны адамзат жинаған білімнің призмасы арқылы қарастыру әрекеті және оларға осы заңдылықтарды түсіндіруі оны адамзаттың көрнекті ойшылдарымен қатар қояды.

Қажеттілік Абайды әртүрлі ілімдерді оқып үйренуге және қандай да бір полемика, проблема немесе жағдай бойынша өз қорытындыларын жасауға алып келді. Абай қазақтардың өмірлік философиясын ғылыми прогресс және халықты ағарту идеяларымен философиялық көзқарастары ұштасқан дана ілім деңгейіне дейін көтерді.

Абайдың табиғат пен қоғамды тұрақты қозғалыс жағдайында қарастыруын, олардың заңдылықтарын, олардың қайнар көзі, олардың қозғаушы күші, оны адамзат жинаған білімнің призмасы арқылы қарастыру әрекеті және оларға осы заңдылықтарды түсіндіруі оны адамзаттың көрнекті ойшылдарымен қатар қояды.

Қажеттілік Абайды әртүрлі ілімдерді оқып үйренуге және қандай да бір полемика, проблема немесе жағдай бойынша өз қорытындыларын жасауға алып келді. Абай қазақтардың өмірлік философиясын ғылыми прогресс және халықты ағарту идеяларымен философиялық көзқарастары ұштасқан дана ілім деңгейіне дейін көтерді.

Абай адам санасын көтеріп, надандықты айыптайды. Адам оны зерттеу объектісі ретінде қызмет етеді, ол сұрақ қояды-бұл әлемде адамның пайда болуының мәні неде, адам ағзасы қалай жұмыс істейді, адамның қоршаған ортамен байланысы қандай, адам өмір салтына әсер ете ала ма, адам өміріндегі Құдайдың рөлі қандай? Осы және басқа да сұрақтардың барлығы Абайды мазалады, ол қазақтардың күнделікті өмірінде түрлі дәуір ойшылдарының мәлімдемелерімен байланыстыра отырып, сұрақ қойды және жауап іздеді. Абайдың кейбір сұрақтарына қазіргі заманғы адамдар да жауап таба алмады.

Мұнда өз шығармаларын оғыз-қыпшақ диалектісінде жазған дарынды түркі ақынын атап өтпеуге болмайды. Әңгіме Қожа Ахмет Яссауи және оның бізге жеткен басты еңбегі — «Диуан-и-Хикмет» туралы болып отыр. Абай оның аскетизмін, сыртқы әлемнен бас тартуын қабылдамай, оның әділеттілікке, мейірімділікке және адалдыққа шақыруымен толық келіседі, ол: «аз қамтылған және бақытсыз адамдардың тағдырын байқап көр, олардан үйрен. Жазатайым және мүгедек адамдарға тәрек бол, оларды түсін». Содан кейін, оған сәйкес, «адамның өзін-өзі тазарту мен өзін-өзі көтерудің ұзақ процесі, оның нәтижесінде адамның жаны барлық нашар және һайуандық қылықтардан босатылып, жақсылық пен махаббаттың қайнар көзіне айналады».

Ғасырлар өткен соң, Абай өзінің білімін ұлы ізашарлардың ілімдерін, өмірлік бақылауларын халықтың практикалық өмірімен ұштастыра отырып:

Ғылым таппай мақтанба.

Орын таппай баптанба.

*Құмарланып шаттанба.
Ойнап босқа күлуге.
Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз.
Тілеуің, өмірің алдыңда,
Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ –
Бес дұшпаның, білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой –
Бес асыл іс, көнсеңіз.*

Абай адамгершілікті иман деңгейімен анықтады. «Қара сөздерінде» (жиырма сегізінші қара сөз): «Алла бәрін ізгі болуға, адал өмір сүруге шақырады. ...Сенімсіз жасалған жақсылық не үшін қажет?» «Жиырма сегізінші қара сөзде» ол: «Мидың зиянды қасиеттері: ұқыпсыздық, немқұрайлылық, себепсіз көңіл көтеру, мұңды ойлар мен жойқын құмарлықтарға деген құштарлық. Міне, осы төрт жамандық ақыл мен талантты жоя алады». Ал «отыз төртінші қара сөзде»: «нағыз мұсылман болмай, тұтас адам болмайсың», — дейді. Аяқтай отырып, «ақыл-есі де, білімі де жоқ, екі сөзді қалай байланыстыруды білмей, өз сөзін қыңырлықпен талап ете алмай, дана адамдармен бәсекелес бола тұра, бұл адам атағына лайық па?» Тағы да «...жақсы мінез-құлық — бұл ғылымды, ақыл-ойды сақтайтын кеме; сіз оны сақтай білуіңіз керек; егер сіз ұқыпсыздықтың салдарынан көңіл көтеруге бейім болсаңыз, ақылсыз кеңестерді тыңдайсыз немесе көңіл көтеруге қатыссаңыз, мінез-құлқыңыз нашарлайды» («Қара сөздер». Отыз екінші сөз). Осындай шынайы қасиеттер болған жағдайда ғана адам тұтас (толық) адам бола алады.